

RUTA HISTÒRICA

ELS ESPAIS DE LA GUERRA CIVIL A CATALUNYA

QUATRE ESCENARIS DE LA GUERRA

A centenars de pobles de Catalunya és encara viva la memòria de la Guerra Civil espanyola en forma d'antics nius de metralladores, rastres de trinxeres, bunkers de formigó, esplanades que foren improvisats camps d'aviació i punts on se sap que hi ha fosses comunes amb massa morts. També la majoria de les ciutats catalanes guarden la memòria dels bombardeigs que patiren, d'amagatalls que es convertiren en refugis i d'indrets diversos que foren presons i hospitals. Hem triat quatre propostes de rutes en quatre punts diferents de la geografia catalana i que ordenem de manera cronològica.

-|-

Barcelona: la revolta del 19 de juliol de 1936 i els fets de maig de 1937

19 de juliol: S'atura la revolta al centre de Barcelona

El dia 18 de juliol va ser llarg a Barcelona. matí del 19 de juliol, totes les casernes militars de Barcelona, amb l'excepció d'intendència i aviació, es van solidaritzar amb l'exèrcit que s'havia rebel·lat, dos dies abans, a Àfrica, i van intentar controlar, amb diferents columnes militars, els punts estratègics de la ciutat. Per aturar el cop d'estat, el govern català disposava dels guàrdies d'Assalt, els Mossos d'Esquadra i els efectius de la policia. L'incògnita era saber el comportament de la Guàrdia Civil que, finalment, es va decantar per la defensa de la legalitat republicana. Va ser un dia llarg de combats al carrer, i aquesta és la tria dels punts més conflictius:

1.- **Plaça de Catalunya:** Els soldats de la caserna de Pedralbes van arribar fins a la Plaça de Catalunya i van fer-se forts als edificis de la Telefònica, el Casino Militar (on ara hi ha el Corte Inglés) i l'Hotel Colon. Cap a la mitja tarda, aquest focus fou reduït i vençut per la Guàrdia Civil, decantada, com s'ha dit per la legalitat republicana. Havien fet diversos presoners, entre els quals el sindicalista Angel Pestaña, que foren alliberats a la tarda.

2.- **Cinc d'oros - Diagonal- Balmes i Roger de Llúria:** Destacaments de cavalleria de la caserna de la Travessera de Gràcia (prop de l'Hospital de Sant Pau i de la Sagrada Família) van arribar al Cinc d'Oros, la cruïlla de la Diagonal i el Passeig de Gràcia on es van enfrontar als guàrdies d'assalt. No gaire lluny, a la confluència de Balmes i Diagonal, guàrdies d'assalts i voluntaris de paisà van aniquilar una cinquantena d'artillers de la caserna de Sant Andreu que es desplaçaven amb camions. En aquesta zona de la Diagonal, una part de les forces rebels es van fer fortes al convent dels carmelites (Diagonal /

Roger de Llúria) i el focus de resistència no va ser vençut fins al dia 20. En el moment de la rendició, la població civil que s'hi havia congregat va fer una mortaldat entre els presoners i els frares del convent, acusats de donar-los suport.

4.- **Barricades populars:** A l'avinguda d'Icària, els artillers de la caserna del "Docks" que havien d'ocupar el Palau de la Generalitat van ser frenats per barricades populars i van perdre les peces d'artilleria. Una acció similar es va donar al Paral·lel: els anarquistes hi van aixecar barricades per impedir els moviments dels soldats de la caserna de la Ciutadella i de Sant Pau. Al capvespre del mateix dia 19, la majoria dels focus rebels havien estat dominats.

5) **Capitania General:** Des de l'edifici de Capitania General, el general Llano de la Encomienda intentava frenar la revolta però les seves ordres no eren obeïdes. Un altre general, Fernández Burriel, un dels caps de la revolta

6) **Drassanes**

-II-

Els espais de la Batalla de l'Ebre

Durant 115 dies de combat, entre el 25 de juliol i el 15 de novembre de 1938, la Batalla de l'Ebre és va convertir en la més dura, sagnant i decisiva de tota la guerra. Per a l'exèrcit popular de la República es tractava d'un intent, quasi desesperat, de recuperar protagonisme i passar a l'ofensiva creuant l'Ebre. La geografia que més va patir els efectes demolidors de la Batalla de l'Ebre va ser la comarca de la Terra Alta, principal escenari de la batalla.

- a) La ruta pot començar a les **Camposines**, a la cruïlla de tres carreteres: la que ve d'Ascó (C-12B) i la que ve de La Fatarella (TV-7331) que es troben, gairebé en el mateix punt, amb la N-420, entre Mora d'Ebre i Gandesa. És un punt estratègic, un lloc de pas privilegiat, raó per la qual, des de molt temps enrere, hi havia funcionat un hostel, **La venta de Camposines**. Per la mateixa raó, l'indret es va convertir en punt d'enllaç entre les divisions republicanes i un nucli d'alta importància estratègica durant la Batalla de l'Ebre. El 3 de setembre de 1938, l'exèrcit franquista va començar un atac intens amb foc d'artilleria sobre les Camposines amb bateries instal·lades a Puig Cavallé i a les muntanyes entre Gandesa i Villalba dels Arcs. Quatre hores després d'aquesta preparació artillera, trenta avions feixistes van bombardejar sistemàticament el mateix nucli de Camposines. Tot i això, l'avenç de l'exèrcit de Franco va ser molt lent i difícil, i la lluita tan acarnissada i ferotge, que les Camposines no va caure fins l'11 de novembre. En un turó proper, a l'ermita de Sant Bartomeu, s'ha bastit un monument-ossera en memòria de tots els que hi van morir, sobretot entre el 18 de setembre i el 10 d'octubre. A pocs quilòmetres de les Camposines, en direcció cap a la Fatarella

es pot visitar **Les Deveses**, on els republicans van construir una trinxera en ziga-zaga i un refugi.

- b) De nou a les Camposines, la ruta continua seguint la carretera N-420 fins a **Corbera d'Ebre**, un dels pobles que més va patir els efectes de la Batalla de l'Ebre i les conseqüències són encara visibles al poble antic: un poble fantasma amb els seus carrers i cases mig derruïdes, o derruïdes del tot, a causa de les bombes d'aviació i l'artilleria. Corbera d'Ebre va passar de mans dels uns als altres i va patir els atacs dels dos exèrcits. Primer va ser reconquerit per l'exèrcit de la República, el 25 de juliol, i el 4 de setembre fou ocupat de nou per les tropes franquistes. Les seves impressionants ruïnes són un testimoni mut de la brutalitat de la guerra. L'any 1993, la Generalitat de Catalunya declarà les restes de **Corbera d'Ebre** "Bé Cultural d'Interès Nacional" i, uns anys abans, Joan Brossa hi instal·là un poema visual en forma de bota metàl·lica, en record de tots els que van combatre el feixisme.
- c) La tercera etapa de la ruta és **Gandesa**, també una de les poblacions més castigades de la zona per la Guerra Civil. A Gandesa es pot visitar un museu històric centrat en la Batalla de l'Ebre: un museu i un centre d'interpretació que serveix per entendre l'estratègia, els moviments, la importància i la terrible crueltat i duresa de la batalla. S'hi pot veure un muntatge audiovisual de 25 minuts de durada.
- d) De Gandesa estant hi ha diverses opcions de visitar, de manera radial, diferents escenaris de la batalla, el primer dels quals pot ser el **Coll del Moro**, a la sortida de Gandesa en direcció a Calaceit (N-420), punt des del qual, el general Franco va dirigir l'estratègia de la batalla, i des d'on es té una magnífica visió de conjunt dels seus escenaris. L'any 1953, la Diputació de Tarragona hi va bastir un monument evocatiu.
- e) Retornats a Gandesa, podem continuar la ruta enfilant la carretera que va a Tortosa (C-12) i que passa just entre mig de les dues serres que es van convertir en símbols d'horror de la terrible carnisseria de la Batalla de l'Ebre: la **Serra de Pàndols** al sud-oest i la **Serra de Cavalls** al nord-est. A dos quilòmetres de Gandesa hi ha un desviament a la dreta que porta a la **Cota 705**, també anomenada **Punta Alta**, considerada dels escenaris claus de la batalla. És un mirador excel·lent de tota la comarca i per això s'entén que fos un punt estratègic de primer ordre perquè, des de la seva alçada es dominaven les altres cotes, inferiors, de la batalla. Els republicans la van defensar fins el 3 de novembre i durant mesos sencers els combatents es veien cara a cara. Hi ha un monument a la **Quinta del Biberó** i una placa commemorativa dels brigadistes internacionals que hi van deixar la vida.
- f) De nou a Gandesa, una tercera visita radial és als espais anomenats **Punta Targa**, **Quatre camins** i **Els Barrancs**. De primer ens aturarem a Villalba dels Arcs, un altre dels pobles molt castigats per la batalla. El 26 de juliol, els republicans van arribar fins al cementiri de la població, un indret que fou conquerit i reconquerit un parell de

vegades. Uns altres dos punts foren la **Punta Targa** i els **Quatre camins**, tots dos a la **Cota 481**. Els republicans es van fer forts a la Punta Targa amb quatre nius de metralladores, pous de tirador i una triple filferada, i els Quatre camins van ser defensats pels requetés catalans del Terç de la mare de Déu de Montserrat. Per continuar fins al conjunt de trinxeres i fortificacions d'**Els Barrancs** s'ha de continuar dos quilòmetres i mig després de Villalba dels Arcs, en direcció a la Pobla de Massaluca. Hi ha un trencall que ho indica.

-III-

El “cap de pont” de Balaguer i el Merengue

A finals de març de 1938, quan gairebé feia dos anys que havia començat la guerra, les tropes de Franco van començar l'ofensiva d'Aragó amb l'objectiu d'ocupar Catalunya. L'exèrcit feixista, per entrar a terres catalanes, va crear una sèrie de “caps de pont”. En termes bèl·lics i militars, un cap de pont és una extensió de terreny, sempre a l'altra banda d'un riu, dominada per un exèrcit, però en territori de l'altre. Els caps de pont de l'exèrcit franquista es van situar al llarg dels rius Noguera Pallaresa i Segre.

El 6 d'abril les forces franquistes van arribar a Balaguer, el mateix dia que l'exèrcit republicà se'n retirava destruint els dos ponts que hi havia sobre el Segre. Els pontoners franquistes, la nit del 9 al 10 d'abril, van construir una passarel·la sobre el riu, per la qual van creuar els efectius de la 54 Divisió de l'Exèrcit d'Aragó per consolidar d'immediat, després d'intensos combats, un extens cap de pont de quasi 60 Km²: un semicercle que anava de Vallfogona de Balaguer fins a Sant Llorenç de Mongai, amb un eix que, seguint la carretera de Tàrraga, anava de Balaguer a Bellcaire d'Urgell.

Quan semblava que era més fàcil avançar Catalunya endins que no pas aturar-se, Franco va decidir parar aquí l'ofensiva i la treva va permetre la reorganització republicana i una operació de contraatac que va començar el 22 de maig amb la intenció de recuperar la central elèctrica de Sant Llorenç Montgai. L'acció va fracassar i, en els dies següents, l'exèrcit republicà, format en bona part pels adolescents de la Quinta del Biberó, va provar de trencar el cap de pont de Balaguer sense aconseguir-ho. Al llarg d'aquests dies va fer-se famós el vèrtex **Merengue**, conegut també com a **Tossal de Deu**, entre Balaguer i Camarasa. El mateix 22 de maig, el turó del Merengue va ser conquerit pels republicans, però fou recuperat per les tropes franquistes cinc dies després. Van ser quatre dies de combats aferrissats entre els joves republicans de la Quinta del Biberó (la 27 Divisió) i una força franquista més experimentada, formada de legionaris i tropes mores. En reconquerir el turó, l'exèrcit franquista va fer 700 presoners, la majoria adolescents, i els assassinaren allà mateix. Des de 1987, al Merengue hi ha un monument en record dels que hi moriren.

Una de les possibilitats de la ruta surt de Bellcaire d'Urgell, passa pel turó del Morinyol i continua cap a la Sentiu del Sió, on es poden visitar les trinxeres del **Tossal de les Forques**. Després la ruta continua cap al nord-oest fins a Camarasa i el tristament famós tossal del **Merengue**.

La ruta de l'exili

L'exèrcit franquista va començar la gran ofensiva sobre Catalunya el 23 de desembre de 1938. Les diverses columnes i divisions feixistes es van posar en marxa de manera coordinada i, el dia 4 de gener de 1939, arribaven a Artesa de Segre i a les Borges Blanques; el 13 queia Tortosa; el 15, Reus i Tarragona; el 24 eren a les envistes del Llobregat i el 26 entraven a Barcelona. Feia setmanes que havia començat l'exili de milers de catalans cap a la frontera francesa.

La ruta que proposem té un component literari important perquè segueix les passes d'un testimoni fonamental, el que va escriure Antoni Rovira i Virgili a *Els darrers dies de la Catalunya republicana*. Seguint l'itinerari del llibre, la ruta surt del centre del centre de Barcelona per enfilat camí de Girona i, més cap al nord, fins a Figueres, Cantallops i Agullana.

- a) Aquesta darrera població, Agullana, és només a cinc quilòmetres de la frontera amb França i no gaire lluny del poble hi ha el **Mas Perxés**, un casalot enorme voltat de pins i alzines que, per uns dies, es va convertir en la seu del govern català (s'hi van instal·lar el president català Lluís Companys i el basc José Antonio Aguirre, així com altres grans càrrecs de la Generalitat) i en l'indret que va concentrar el major nombre d'escriptors i homes de lletres catalans camí de l'exili: Pau Vila, Pompeu Fabra, Joan Oliver, Xavier Benguerel, Armand Obiols, Francesc Trabal, Mercè Rodoreda, Anna Murià, Sebastià Gasch i Antoni Rovira i Virgili, entre altres.
- b) Des de Mas Perxés hi ha dues opcions per passar a França: una és continuar en cotxe fins a **La Vajol** per continuar després a peu cap a qualsevol dels dos colls (el de Lli o el de la Manrella) que permeten arribar a **Les Illes**, el primer poble a l'altre costat de la frontera. És el camí que van seguir els presidents català i basc, el 5 de febrer de 1939, i també els polítics Manuel Azaña i Juan Negrín. A **Les Illes** hi ha una placa commemorativa que ho recorda.
- c) Entre Agullana i La Vajol, a la masia de can **Bech de Baix**, hi va viure el president espanyol Juan Negrín. Així que se n'assabentaren els rebles franquistes, per mitjà de la premsa francesa, la masia fou bombardejada, el 4 de febrer, motiu que va accelerar el pas cap a França de Negrín.
- d) Per a molts republicans, La Vajol va ser la darrera residència en terra catalana. A la masia de **Can Barris** hi va viure uns dies Manuel Azaña i diferents ministres del govern espanyol. Hi ha plaques i monuments recorden els milers i milers d'exiliats. Si seguint la ruta opteu per passar a peu la frontera per qualsevol dels dos colls (com van fer tots els polítics), podeu llegir, en passar la ratlla, les *Corrandes d'exili*, el gran poema de Joan Oliver sobre l'experiència de l'exili.

- e) A un quilòmetre de La Vajol en direcció a Maçanet de Cabrenys hi ha la **Mina Canta**, coneguda també com la **Mina de Negrín**. S'hi van amagar obres d'art i una certa quantitat de lingots d'or que tenien un valor, el 1939, de 500 milions de dolars.